

NEMES LÁSZLÓ

Halál Kávéház - Egy új mozgalom a halálról való nyilvános diskurzus előmozdítására

Összefoglalás ♦ *Az elmúlt évtizedekben többen rámutattak arra, hogy a fejlett nyugati világ polgárai számára nehézséget okoz az emberi lét végeességével való komoly számvetés. Írásomban a halál kérdéseiről folytatott nyilvános beszélgetések néhány olyan formáját mutatom be, amelyek a halál tabuvá válásának e tendenciájával szemben jelentek meg az elmúlt évek során. Az ún. Halál Kávéház a végeességgel, haldoklással és halállal kapcsolatos kérdésekre specializálódott filozófiai kávéházként fogható fel. A Halál Kávéház alapvetően olyan alkalmi vagy rendszeres nyilvános összejövetelt jelent, ahol hétköznapi emberek lehetőséget találnak arra, hogy a halállal kapcsolatos kérdésekről csoportosan beszélgessenek. Emellett léteznek olyan Halál Kávéházak is, amelyek kifejezetten haldokló betegeknek vagy veszteségeket átélt embereknek nyújtanak lehetőséget arra, hogy filozófiai módon reflektáljanak az életükben megjelenő kihívásokra.*

*Az élet egy bizonyos pontján – néha ifjúkorban, néha később – mindenkinek rá kell ébrednie a halandóságra. Annyi mindenféle válthatja ki ezt: egy pillantás a tükörbe a megereszkedett arcunkra, őszülő hajunkra, görnyedt vállunkra; a születésnapok menetelése, különösen a kerek évfordulóké – ötven, hatvan, hetven; találkozás egy baráttal, akivel régóta nem találkoztunk, azzal sokkolva, hogy mennyire megöregedett; saját régi fotóinknak és azokénak nézegetése, akik már rég halottak és gyerekkorunkban körülvettek minket; egy álombéli találkozás Halál Úrral. (Irvin D. Yalom: *Staring at the Sun*, 2008, 146.)*

Death Café - A new movement for promoting public discourse on death

Abstract ♦ *Over the past decades, more people have pointed out that citizens of the developed western world have difficulties in accounting with the finiteness of human life. In my writing, I describe some forms of public discourses on death that have occurred over the last few years in contradiction to the tendency of treating death as a taboo. The so-called*

Death Café could be considered as a philosophical café specialised in questions on finiteness, dying and death. Death Café is an occasional or regular public gathering where everyday people have the opportunity to talk about questions related to death in a group. In addition, there are some Death Cafés that give opportunities explicitly to dying patients or people who experienced loss to reflect philosophically on the challenges of their lives.

At some point in life - sometimes in youth, sometimes late - each of us is due to awaken to our mortality. There are so many triggers: a glance in a mirror at your sagging jowls, graying hair, stooping shoulders; the march of birthdays, especially those round decades - fifty, sixty, seventy; meeting a friend you have not seen in a long while and being shocked at how he or she has aged; seeing old photographs of yourself and those long dead who peopled your childhood; encountering Mister Death in a dream. (Irvin D. Yalom: Staring at the Sun, 2008, p. 146.)

Egy új mozgalom hódít Európában, Angliában és az Egyesült Államokban: a *Halál Kávéház*. Hétköznapi emberek jönnek össze nyilvános helyeken alkalmanként vagy rendszeres időközönként, hogy a halálról, az emberi állapotról, a végességről, haldoklásról, vesztéséről vagy az életvégi döntések etikai és társadalmi vonatkozásairól beszélgessenek. A mozgalom eredete Svájcban keresendő, ahol a neves szociológus, Bernard Crettaz indította útjára 2000-ben a halálról való közösségi diskurzus ezen újszerű szokását *Café Mortel* néven. A mozgalom hamarosan jelentős népszerűsége tett szert Franciaországban és innen terjedt tovább más országokba, elsősorban Angliába, majd Amerikába. Angliában az első Halál Kávéház (*Death Café*) 2011 szeptemberében szerveződött Jon Underwood lakásán, akinek az ötletet egy Crettazról szóló híradás adta. A nagy sikert arató találkozó *facilitátora* Underwood anyja, a pszichoterapeuta Sue Barsky Reid volt. Az első amerikai Halál Kávéházat Lizzy Miles tanatólógus és szociális munkás szervezte 2012-ben az Ohio államban található Columbusban. Hasonló vállalkozás az amerikai Michael Hebb által 2012-ben útjára indított *Halál Vacsora (Death Over Dinner)* mozgalom, ami szintén a halálról folytatott közösségi diskurzus előmozdítására jött létre. Ebből látható, hogy a halál kérdéseiről való nyilvános beszélgetés e formái meglehetősen újak, viszont az elmúlt évek során jelentős népszerűsége tettek szert és számottevő sajtóvisszhangot is kaptak.

Ma már százával vannak működő Halál Kávéházak ezekben az országokban. A Halál Kávéház egyik felfogása szerint ez elsősorban olyan embereknek szól, akik közvetlenül *nem*

érintettek: nem haldokló betegek, nem haldokló betegek hozzátartozói, illetve nem érte őket közvetlen veszteség. A halálról nem csak akkor kell beszélni, amikor az megérint minket, hanem életünk, értékrendünk alakításának szerves részévé kell azt tennünk. Hétköznapi emberek gyűlnek össze nyilvános helyeken: kávéházakban, teázókban vagy éttermekben, hogy másfél-két órát azzal töltsenek, hogy másokkal megosszák a halál különböző aspektusairól vallott nézeteiket, illetve hogy mások nézeteinek tükrében felülvizsgálják és finomítsák azokat. Léteznek azonban olyan Halál Kávéházak is, amelyek kifejezetten haldokló betegek és hozzátartozói, illetve veszteségeket éppen átélt emberek számára kínálnak segítséget helyzetük tudatos feldolgozására, például *hospice*-ok keretében.

Mindkét megközelítésnek megvan az értelme és a rá jellemző formája. Az első esetben egy kedélyes összejövetelként foghatjuk fel, ahol a halálról való beszélgetés inkább elméleti reflexiót jelent - egy csésze kávé vagy tea, akár egy pohár bor vagy sör, illetve az ahhoz felszolgált sütemények kíséretében, míg a második verzió inkább egyéni történetekről és azokhoz társuló érzelmi és filozófiai reakciók kifejezéséről szól. Mindkét esetben fontos azonban az a fajta komolyság, ami révén a halálról való gondolkodás elnyerheti a ténylegesen megillető helyét életünkben.

A halál mint tabu

Az ember halála egyrészt biológiai jelenség, másrészt a személyes, családi és társadalmi élet, illetve az azt megalapozó intézményrendszer igen komplex szimbolikával áthatott kulturális összetevője. A halálhoz való viszonyulás minden kultúrában kitüntetett jelentőséget élvez. Vannak, akik egyenesen úgy érvelnek, hogy az emberi kultúra kialakulásának fő forrása a halálhoz, az élet felfoghatatlan végességéhez való megkerülhetetlen viszonyulás. Az emberi létállapot alapvető kérdése a halál, annak feldolgozása, megszelídítése, letagadása, átminősítése. A vallási és filozófiai tanítások közös célkitűzése az élet végességével való számvetés, de a tudományos és technikai törekvések is végső soron ebből a perspektívából érthetők meg.

Ennek megfelelően a halál tágra értelmezett problematikája az *orvosi antropológia* egyik legfontosabb témája. Minden kultúrának megvan a maga sajátos viszonyulása a halálhoz. Amikor meg akarunk érteni egy tőlünk időben és térben távoli, vagy éppen közeli kultúrát, az antik egyiptomi vagy görög világot, a keresztény, zsidó vagy iszlám vallást, a buddhizmust, hinduizmust, az afrikai vagy dél-amerikai törzsi kultúrákat, a felvilágosodás vallás-ellenességét, a romantika korszakának vad természet- és érzelem-központúságát, az

egzisztencialista filozófiát vagy a mai tudományos-technológiai világképet, a legjobb kiindulópontként egyaránt az emberi élet és halál szempontjai adódnak. A nyugati orvoslás szemléletmódja és célkitűzése sem kivétel, a modern medicina maga is felfogható egyfajta válaszként a halál nagy kihívására.

A halált senki sem fogadja el könnyen és senki nem gondol rá szívesen. Ha nem szívesen gondolok valamire, egyik megoldásként az adódik, hogy elterelem a szót és figyelmet arról és valami másról kezdek helyette beszélni. Az elmúlt évtizedekben orvosi antropológiai közhellyé vált, hogy más kultúráktól részben eltérő módon, a mai emberek bonyolult technikákat dolgoztak ki a figyelem halálról való elterelésére. Megfogalmazódott az a gondolat, hogy napjainkra a halál *tabu*vá vált. Bár akadnak, akik ezt vitatják, nehéz lenne nem észrevenni, hogy a mai emberek számára gondot okoz a halállal való komoly számvetés.

Amennyiben a halál elsősorban *harmadik* személyben, mint valaki *más* vagy *mások* halála jelenik meg, nem pedig mint a *saját* halálunk, végleges elmúlásunk felfoghatatlan ténye, az önmagában is egy stratégia annak háttérbe szorítására. Amikor a hangsúly a halál bekövetkeztének orvosi eszközökkel történő néhány évvel való kitolására kerül, ami óriási költségekkel, valamint a végesség tudatosítását illető egyéb (pl. filozófiai) megközelítési lehetőségek feláldozásában jelentkező, számottevő társadalmi áldozattal jár, szintén a halál gondolatának távolítására kimódolt kulturális reakcióként fogható fel. A másik ember halála leírható természeti-társadalmi jelenségként, *egy* adott eseményként a többi, akár tudományos eszközökkel is kutatható jelenség világában. A saját halálunk azonban radikálisan más jellegű problémát vet fel, olyat, ami megkerülhetetlenül *filozófiai* szempontokat vetít elénk. Mint nevezetes módon Jean-Paul Sartre írta: „Meghalni valami nem *természetes* dolog”.

A nagy vallások túlvilág-hite maga is felfogható a halál véglegessége, a személyes halál után következő *nagy semmi* tagadásaként, a vallásos kultúrák mégis bonyolult szimbolikát és rítusok rendszerét dolgozták ki az elmúlás gondolatának kezelésére. A *memento mori* középkori intelme, illetve az *ars moriendi* hagyománya hatékonyan plántálta az emberekbe a végesség tudatosításának erkölcsi fontosságát. Korábbi történeti időszakokban a halál és haldoklás tapasztalata közelebb volt az emberekhez, a szó szoros értelmében kézzelfogható realitásként jelent meg életükben. Az emberek aligha kerülhették meg annak megtapasztalását, ahogy közvetlen közelükben haltak meg gyerekek, életük virágjában lévő felnőttek és idős emberek, a temetők és temetések társas találkozóhelyként is funkcionáltak, ezeket a tapasztalatokat pedig könnyen magukra vonatkozóan is értelmezheték. A modern világban azonban egyre távolabb kerülünk ezektől az élményektől. A halál egyre távolibbá válik, a medikalizált környezet, a halál folyamatára alkalmazott orvosi

nyelvezet elidegeníti tőlünk a halál személyes és metafizikai vonatkozásait. A Halál Kávéház az így kialakult helyzetet igyekszik ellenpontosítani és újra közelebb hozni az emberi végességgel való tudatos szembenézést.

A filozófiai kávéház

Az elmúlt években látványosan megszorodott a nyilvános filozófiai rendezvények száma. Filozófiai fesztiválok, filozófiai filmklubok, filozófiai séták és egyéb összejövetelek világszerte egyre nagyobb számban kerülnek megrendezésre, elsősorban pedig a *filozófiai kávéház* került a figyelem középpontjába. Ezeknek a rendezvényeknek az a céljuk, hogy a filozofálás szokását kiterjesszék az akadémiai világ egyre zártabbá váló határain túlra is, ezáltal minél több emberrel tudatosítsák, hogy a filozófia nem csupán néhány kiváltságos egyén belterjes ügye, hanem mindannyiunk életének megkerülhetetlen összetevője. Ezek a kezdeményezések azt ígérik, hogy a filozófiát visszavezetik eredeti felfogásához, miszerint az elsősorban abban lehet segítségünkre, hogy jobb és tudatosabb életet éljünk.

A filozófiai kávéház mozgalom 1992-ben vette kezdetét, amikor Marc Sautet francia filozófus a párizsi *Café des Phares* nevű kávéházba nyilvános filozófiai beszélgetéseket kezdett hirdetni. A kávéház hagyományosan kiváló terepet biztosít a különböző háttérű és nézetű emberek szabad eszmecseréjéhez. Ennek megfelelően a filozófia szoros kapcsolatot táplált a kávéházakkal: filozófusok előszeretettel töltötték idejüket gondolkodással, beszélgetéssel és alkotással kávéházakban. A nevezetes párizsi kávéházi világ és a filozofálás szenvedélyének egy újabb találkozásaként jött létre a filozófiai kávéház, ami nem arról szól, hogy híres (élő vagy halott) filozófusok gondolatait terjesztik szélesebb körben, hanem hogy a beszélgetésben részt vevők maguk is időlegesen filozófusokká válnak és az életükben felmerülő kérdéseket közös filozófiai gyakorlat formájában vizsgálják át. A filozófiai kávéház mára világméretű mozgalommá fejlődött, rendszeresen vannak filozófiai kávéház jellegű összejövetelek Európában és Európán kívül egyaránt.

A Halál Kávéház voltaképpen a filozófiai kávéház egy speciális változata. A Halál Kávéház sem nyilvános előadás, hanem a megjelentek aktív részvételével zajló közös kutakodás. Fontos tudatosítani, hogy a beszélgetők alkalmi közösségében senki sincs eleve jobb helyzetben a felvetett kérdésekre adott válaszlehetőségek érvényességét illetően. A Halál Kávéháznak sem az a célja, hogy egy adott kérdésre végleges választ találjunk, vagy akár csak konszenzusra jussunk, hanem hogy mindenki a saját nézeteinek tudatosítása és csiszolása révén részesüljön egy adott helyzetben megvalósuló intellektuális élményben. A Halál

Kávéháznak sincs önmagán túlmutató célja, nem valami más elérésének az eszköze, hanem önmagában megálló szellemi *kaland*, ahol a rendelkezésre álló időszak során történik valami fontos a nyitott elmével közelítő emberrel.

A filozófiai kávéház és a Halál Kávéház a filozófia azon történeti hagyományát igyekszik életben tartani vagy újjáéleszteni, ami szerint a filozofálás lényegi módon *beszélgetés*. Ez a hagyomány Szókratészig megy vissza, aki úgy vélte, hogy a közvetlen emberi beszélgetések során valósulhat meg a filozófia valódi célja: saját előfeltevéseink és életünk kritikus átvizsgálása. Nem mellékesen, Szókratész emellett úgy gondolta, hogy a filozófia feladata a halálra való felkészülés. A *filozófia mint beszélgetés* felfogása a modern korban is meghatározó volt, a 18. század nagy *beszélgetői* között éppúgy megtaláljuk a filozófusokat, mint a 19. és 20. század nyilvános értelmiségijeit között. Nem csak arról van szó azonban, hogy a nagy filozófusok és gondolkodók között avatott beszélgetőket találunk, hanem arról is, hogy a mások gondolataira, érveire való odafigyelésre épülő beszélgetés maga is filozófiai gyakorlatként fogható fel. A Halál Kávéház vonatkozásában is fontos látnunk, hogy az nem egyszerűen a halálról való egyéni gondolkodás, sokkal inkább az arról folytatott nyilvános beszélgetés. Nem ugyanaz egyedül gondolkodni, még mások társaságában sem, mint közösen körüljárni egy adott kérdést. A beszélgetés közösségi dinamikája meghatározó szerepet játszik a gondolatok átvizsgálásában. Önmagunkat leginkább mások nézeteinek tükrében érthetjük meg.

Egyéni történetek, érzelmek és érvelő tisztánlátás

A halálról való beszélgetés során megkerülhetetlen az egyéni szempontok, elképzelések, félelmek, történetek megjelenítése. A halál személyes ügy. Mindazonáltal fontos tudatosítanunk, hogy a Halál Kávéház nem valamiféle pszichológiai támogató csoport, még kevésbé egyfajta pszichológiai csoportterápia, hanem egy téma-központú beszélgetés, ahol végső soron az érvek játsszák a fő szerepet. Miként a filozófiai beszélgetésekben általában, a Halál Kávéházban is a *gondolatok* a fontosak, nem az érzelmi reakciók. A Halál Kávéház alapelve végső soron az, hogy a halállal való számvetéshez szükséges az arról való nyílt gondolkodás.

Az érzelmeket azonban nem szükséges teljesen kirekeszteni a beszélgetésből, lévén azok maguk is részét képezik a felmerülő filozófiai szempontoknak. Hasonlóképpen a személyes történetek, példák behozása is megvilágító hatású lehet. A fő szabály megint csak az, hogy egy-egy egyéni történet ne képezze a beszélgetés fő menetét, tehát ne menjen el a

diskurzus egy egyedi eset elemzésének irányába, inkább az abból levonható általánosabb belátásokra célszerű összpontosítani.

A Halál Kávéházban többféle módszer alkalmazásának lehetősége merülhet fel. A leginkább kézenfekvő megoldás az, hogy a résztvevők a helyszínen vetnek fel kérdéseket és azok közül választanak egyet, amiről az aktuális beszélgetés szólni fog. Ez a téma lehet egyetlen fogalom (pl. gyász, halálfélelem, öngyilkosság) vagy egy adott kérdés (pl. „Milyen kötelességeink vannak a haldokló rokonunkkal szemben?”, „Temetés vagy hamvasztás?”, „Értelmezhető-e bátorságként az öngyilkosság?”). Ezen kívül felmerülhet egy rövid szöveg vagy szövegrész előzetes megadása, akár egy irodalmi alkotásé (pl. Sartre *A fal*, Tolsztoj *Ivan Iljics halála* vagy Beauvoir *Könnyű halál* című elbeszélése) vagy egy elméleti írásé (pl. a hospice-ről vagy a különböző kultúrák halálhoz való viszonyáról). Adott esetben hasznos lehet egy előadó felkérése is, aki röviden (!) felvezet egy adott témakört, amire aztán a megjelent résztvevők reflektálhatnak. Rövid filmek, filmrészletek lejátszása is jó kiindulópont lehet egy tartalmas beszélgetéshez. (A kifejezetten a halálról szóló filmklubokat viszont, bármennyire is fontosak, nem sorolnám a Halál Kávéház sorába.)

További lehetőség bizonyos *bioetikai* vonatkozású problémák körülménye, mint amilyen a halálos betegek tájékoztatása, az életvégi döntések (pl. orvos-asszisztált öngyilkosság, eutanázia, palliatív kezelés) vagy a holttestek státusza. Ezekben az esetekben ügyelni kell arra, hogy a beszélgetés ne váljon túlságosan elméleti jellegűvé, egyfajta bioetikai mini-konferenciává, hanem a halálhoz való személyes viszonyulás szempontjai is érvényesüljenek.

Összegzés

A Halál Kávéház egy új mozgalom, ami azzal a tendenciával szemben bontakozik ki, hogy egyre kevésbé mutatunk hajlandóságot a halállal összefüggő kérdések nyilvános megvitatására. A halálról való beszélgetést ma sokan kerülendőnek, sőt akár betegesnek tartják, pedig ahogy más kultúrákban és kulturális időszakokban, számunkra is nagy jelentőségű lehet az emberi létállapot meghatározó jegyének, a halál tudatosításának elősegítése. Csak a halál tükrében élhetünk teljes életet. A Halál Kávéház ennek az eszmének közösségi vizsgálódások formájában való megvalósítására tett kísérlet. Remélhetőleg hamarosan hazánkban is hallunk e mozgalom megjelenéséről.

Halál Kávéház Debrecenben (2014. 03. 23.)

Dr. Nemes László

filozófus

Debreceni Egyetem, Népegészségügyi Kar

Magatartástudományi Intézet

nemeslal@hotmail.com